

حکم آسیب ناشی از رفتارهای مجاز و غیر مجاز

حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر محمد مصدق، عضو هیئت علمی دانشگاه و معاون اول قوه قضاییه

چکیده

گسترش جوامع و توسعه شهری توأم با تغییر سبک زندگی موجب گردیده در موضوعات مختلف از قبیل ساختمان‌سازی، شهرسازی، راهنمایی و رانندگی و غیره در راستای حمایت از مردم و انتظام بخشی به رفتارها مقرراتی وضع شوند. تمام کشورها در تلاشند وضع مقررات و قواعد مربوط به این قبیل موضوعات بر اساس دستاوردهای علمی و فنی صورت پذیرد و این قوانین و مقررات وضع شده تعیین کننده رفتارهای مجاز و تبعاً رفتارهای غیر مجاز در همان موضوعات هستند. ارتکاب رفتارهای غیر مجاز هر چند حسب مورد موجب مسئولیت بر اساس همان مقررده خواهد شد؛ اما در موارد متعددی ارتکاب رفتار به صورت مجاز یا غیر مجاز موجب وقوع جنایت یا خسارت مالی می‌شود که موضوعات مختلف حقوقی و پرسش‌هایی از این قبیل را ایجاد می‌کند که مسئولیت بر عهده کیست و ضامن چگونه تعیین خواهد شد، معیار تعیین ضامن و میزان ضمانت چه خواهد بود. قانون‌گذار در سال ۱۳۹۲ با تصویب قانون مجازات اسلامی در موارد متعددی به ضمان ناشی از این گونه رفتارهای مجاز و غیر مجاز پرداخته و حسب مورد حکم هر یک را بیان داشته است. به عنوان نمونه مواد ۵۱۱، ۵۱۲ و ۵۱۶ به ضمان ناشی از توقف یا قراردادن شیء در محل مجاز و غیر مجاز اختصاص یافته و مواد ۵۱۷ و ۵۱۸ به رعایت اصول و مقررات حاکم بر ساختمان‌سازی و نگهداری از آن، تعیین ضامن در خصوص جنایات یا خسارات مرتبط با بناها و ساختمان‌ها پرداخته است. پرونده‌های مرتبط با این قبیل موضوعات به صورت قابل توجهی در محاکم حقوقی و کیفری مطرح و تحت رسیدگی قرار دارد و این در حالی است که رویه قضایی واحد در این خصوص وجود ندارد. قضات در تعیین مسئولیت، میزان تقصیر، نحوه رسیدگی و شناخت مقصر، رویکردها و رویه‌های مختلفی بر مبنای قوانین و مبانی حقوقی و فقهی دارند. تعدد قوانین از جمله قانون مجازات اسلامی و قانون مسئولیت مدنی و تعدد قواعد فقهی همچون قاعده «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» و قواعد «تلاف» و «تسبیب» و منابع و متون فقهی متعدد موجب تشتت در رویه قضایی گردیده است. همچنین تعدد اسباب یا تعدد مباشرین و جمع بین اینها از موضوعات مهم حقوق کیفری محسوب می‌شود که پرداختن به آن دارای اهمیت بسیار است. مقاله حاضر با تأکید بر مبانی فقهی و با رویکردی کاربردی، مسائل حقوقی و قضایی هر یک از مواد قانونی را در قالب شش گفتار مورد بررسی و تحلیل قرار داده است.

واژگان کلیدی: ضمان، تقصیر، رفتار مجاز، رفتار غیر مجاز

گفتار اول: حکم جنایت ناشی از توقف یا قراردادن چیزی در مکان مجاز و غیرمجاز

در خصوص اینکه کسی در ملک خود یا در مکان یا راهی که توقف در آنجا مجاز یا غیرمجاز است توقف کند یا وسیله نقلیه خود یا هر شیء مجاز دیگری را در آنجا قرار دهد و شخصی با آنها برخورد کند و مصدوم گردد یا فوت کند یا خسارتی بر مال وی وارد آورد در ماده ۵۱۱ قانون مجازات اسلامی در فرض مجاز بودن رفتار و در ماده ۵۱۲ در صورت غیرمجاز بودن رفتار، مسئولیت را تعیین نموده و ضامن را مشخص نموده است.

الف: مسئولیت در فرض مجاز بودن رفتار

ماده ۵۱۱ قانون مجازات اسلامی اشعار می‌دارد: «کسی که در ملک خود یا در مکان یا راهی که توقف در آنجا مجاز است توقف کند یا وسیله نقلیه خود یا هر شیء مجاز دیگری را در آنجا قرار دهد و شخصی با آنها برخورد کند و مصدوم گردد یا فوت کند ضامن نیست و چنانچه خسارتی بر او یا مالش وارد شود، برخوردکننده ضامن است».

پیرامون ماده ۵۱۱ قانون مجازات اسلامی نکاتی به شرح زیر قابل توجه است:

۱- این ماده در مقام بیان آن است که هرگاه شخصی اتومبیل خود را در محل پارک مجاز، پارک کند و شخص دیگری شخصاً یا با وسیله نقلیه با آن اتومبیل برخورد کند و خسارتی به او وارد شود، صاحب اتومبیل پارک‌شده ضامن خسارت برخوردکننده نیست و می‌تواند خسارت وارد به اتومبیل خود را نیز از وی مطالبه کند.

۲- حکم این ماده اعم از آن است که مصدوم آگاهانه و با قصد به وسیله متوقف‌شده برخورد کند یا اینکه رفتار او همراه با آگاهی و قصد نباشد. بر این اساس می‌توان انتساب جنایت به نحو عمد، شبه‌عمد یا خطای محض را به برخوردکننده تصور کرد.

۳- چنانچه در فرض این ماده، تقصیری از سوی برخوردکننده محقق نشود، ولی یکی از دو سبب ساکن و ثابت است و دیگری فعال و پرتحرک، عرف عامل فعال را سبب و دیگری را زمینه‌ساز آن می‌بیند.

ب: مسئولیت در فرض غیرمجاز بودن رفتار

ماده ۵۱۲ قانون مجازات اسلامی به ضامن ناشی از غیرمجاز بودن رفتار پرداخته است. ماده ۵۱۲ قانون موصوف اشعار می‌دارد: «هرگاه شخصی در محل‌هایی که توقف در آنها مجاز نیست توقف نماید یا شیء و یا حیوانی را در این قبیل محل‌ها مستقر سازد یا چیز لغزنده‌ای در آن قرار دهد و دیگری بدون توجه به آنها در اثر برخورد یا لغزش مصدوم شود یا فوت کند یا خسارت مالی ببیند، شخص متوقف یا کسی که آن شیء یا حیوان را مستقر نموده یا راه را لغزنده کرده است، ضامن دیه و سایر خسارات می‌باشد مگر آنکه عابر با وسعت راه و محل عمداً با آن برخورد کند که در این صورت نه فقط خسارت به او تعلق نمی‌گیرد بلکه عهده‌دار خسارت وارده نیز می‌شود».

پیرامون ماده ۵۱۲ قانون مجازات اسلامی نکاتی به شرح زیر قابل توجه است:

۱- در اجتماع اسباب متعدد، ضامن بر عهده سبب دارای تقصیر است و بقیه سبب‌ها در حکم شرط تأثیر سبب هستند

و هرگاه یکی از دو سبب مقصر غیرعمدی و دیگری عمدی باشد، سبب مقصر و عاقد مسئول است و دیگری شرط تأثیر سبب محسوب می‌شود؛ خواه زیان‌دیده عاقد باشد خواه دیگری.^(۱)

۲- در فرضی که شخصی در حال رانندگی با سرعت مطمئن و با چراغ روشن در شب، چوپانی را در حال عبور دادن گوسفندان خود از عرض جاده مشاهده می‌کند، بدون اینکه علامت هشداردهنده یا چراغ قوه‌ای همراه داشته باشد. در این حال، خودرو به گوسفندان برخورد می‌کند و سرنشین آن صدمه می‌بیند.

دیه این جنایت بر عهده راننده خودرو است یا چوپان و یا هر یک باید نیمی از دیه را پرداخت کنند؟ کارشناس علت تصادف را تقصیر راننده خودرو به لحاظ عدم توجه به جلو دانسته است؛ با اینکه خودرو واقعاً در مسیر خود در حال تردد بوده و چوپان بدون ضوابط قانونی و بدون استفاده از علائم هشداردهنده گوسفندان را از وسط جاده عبور داده است، آیا در این صورت، می‌توان راننده خودرو را به علت عدم توجه به جلو پنجاه درصد مقصر دانست؛ یا اینکه طبق ماده ۵۱۲ قانون مجازات اسلامی ضامن بر عهده چوپان است؟

به نظر می‌رسد در تصادفات رانندگی اگر تمام تقصیرها متوجه عابر و در فرض سؤال چوپانی باشد که در تاریکی شب بدون علامت هشداردهنده گوسفندان را از عرض جاده عبور می‌دهد و راننده تقصیری نداشته و جلوگیری از تصادف نیز ممکن نباشد، برابر مواد ۵۲۹، ۴۹۲، ۵۱۲ و ۵۰۴ قانون مجازات اسلامی و ماده ۲۶ قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی، راننده ضامن نیست؛ زیرا به‌طور

حمایتی این صندوق قرار داشته و این تعبیر شامل برخورد راننده یا سرنشین خودرو با حشم رها شده در جاده نیز می‌شود. به همین جهت، در صورت مسبب نبودن راننده متوفی در فرض سؤال، دیه او و سرنشینان از طریق صندوق پیش‌گفته قابل پرداخت است. به عبارت دیگر، فلسفه تشریعی ماده ۲۱ قانون مذکور، لزوم احترام خون مسلمان و هدر نشدن آن بوده که این ملاک با فرض سؤال نیز قابل تطبیق است؛ هر چند تشخیص مصداق با توجه به محتوای پرونده با قاضی ذی‌ربط است.

گفتار دوم: حکم آسیب ناشی از علل قهری

در این گفتار ضمان ناشی از علل قهری از قبیل سیل و زلزله مورد توجه خواهد بود و ماده ۵۱۴ قانون مجازات اسلامی که به این موضوع اختصاص یافته مورد بررسی قرار می‌گیرد.

قانون‌گذار در ماده ۵۱۴ آورده است: «هرگاه در اثر علل قهری مانند سیل و زلزله مانعی به وجود آید و موجب آسیب گردد هیچ‌کس ضامن نیست گرچه شخص یا اشخاصی تمکن برطرف کردن آنها را داشته باشند و اگر سیل یا مانند آن چیزی را به همراه آورد ولکن کسی آن را جایی نامناسب مانند جای اول یا در جای بدتری قرار دهد که موجب آسیب شود، عهده‌دار دیه است و اگر آن را از جای نامناسب بردارد و در جهت مصلحت عابران در جای مناسب‌تری قرار دهد ضامن نیست.

تبصره ۱- هرگاه مانع مزبور توسط شخصی به‌وجود آمده باشد تغییردهنده وضعیت به حالت مناسب‌تر نیز ضامن نیست.

ماده ۵۱۵ قانون مجازات اسلامی بیان می‌دارد: «هرگاه قرار دادن کالا در خارج مغازه یا توقف اتومبیل در مقابل منزل و امثال آن عرف و عادت شده باشد، گذارنده کالا یا متوقف‌کننده اتومبیل در صورت عدم منع قانونی و عریض بودن معبر و عدم ایجاد مزاحمت برای عابران ضامن زیان‌های وارده نیست.»

حیوان که منجر به تصادف و فوت راننده وسیله نقلیه و بروز صدمه به سرنشینان شده است، صرف نظر از مواد قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه، می‌توان بیت‌المال را در صورت احراز شرایط مسئول پرداخت دیه راننده و سرنشینان دانست؛ لیکن با عنایت به اینکه نسبت تقصیر به مالک ناشناس شتر (به عنوان مبنای پرداخت دیه از بیت‌المال) بدون مستند روشن، موجب تردید در اثبات مسئولیت بیت‌المال در پرداخت دیه می‌شود؛ و از سوی دیگر، فلسفه پرداخت دیه از بیت‌المال این است که خون مسلمان بی‌گناه هدر نرود؛ بنابراین در صورت امکان تأمین این‌گونه خسارات از ناحیه نهاد مشخص دیگری، نوبت به بیت‌المال نمی‌رسد و به نظر می‌رسد با عنایت به فلسفه تأسیس صندوق تأمین خسارت‌های بدنی موضوع ماده ۲۱ قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه، تمامی زیان‌دیدگان حوادث ناشی از وسایل نقلیه تحت چتر

کلی، در حوادث منجر به ورود خسارت جانی و مالی، صدق استناد ملاک تشخیص تقصیر است. اگر جلوگیری از تصادف ممکن بوده و راننده به دلیل عدم توجه به جلو قادر به این امر نشده، ضامن است؛ هر چند طرف مقابل نیز تقصیر کرده باشد. بر اساس ماده ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی، چنانچه جنایت مستند به تمام عوامل باشد، به‌طور مساوی ضامن هستند؛ مگر اینکه تأثیر رفتار مرتکبان متفاوت باشد که در این صورت هر یک به میزان تأثیر رفتار خود مسئول هستند. در هر صورت، بر اساس ماده ۵۲۹ قانون مجازات اسلامی، ملاک نهایی در تشخیص استناد و احراز آن، نظر قاضی است و نظر کارشناس طریقت دارد.

۳- در فرض دیگر چنانچه در اثر برخورد وسیله نقلیه موتوری با احشام و شتر که در جاده رها شده و صاحب آنها شناسایی نشده است، راننده و سرنشینان فوت کرده یا مصدوم می‌شوند. در جاده تابلوی «خطر برخورد با شتر» نصب شده، لیکن از روشنائی لازم برخوردار نیست. با توجه به مواد ۵۱۲، ۵۲۲، ۵۲۴ و ۴۸۷ قانون مجازات اسلامی و مواد مربوط به قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه مصوب ۱۳۹۵ به جهت تقصیر مالک حیوان در رها کردن و عدم کنترل و شناخته نشدن وی، خسارات و دیه فوت و جراحات راننده و سرنشینان از صندوق تأمین خسارت‌های بدنی قابل پرداخت خواهد بود یا اینکه بیت‌المال مسئول پرداخت آن است؟

در این خصوص باید گفت با توجه به قاعده «لایبطل دم امرء مسلم» در صورت عدم شناسایی و تقصیر مالک در کنترل

دوم، قرار دادن کالا در خارج از مغازه و امثال آن، منع قانونی نداشته باشد؛ سوم، معبر عریض باشد؛ چهارم، قرار دادن کالا در خارج از مغازه برای عابران مزاحمت ایجاد نکرده باشد.

گفتار چهارم: حکم صدمه ناشی از قرار دادن چیزی در مکان مجاز

مقنن در ماده ۵۱۶ قانون مجازات اسلامی فرضی را که کسی چیزی را در مکانی مانند دیوار یا بالکن ملک خود قرار داده و قرارداد اشیا در آن مجاز باشد و بر اثر حوادث پیش‌بینی نشده به معبر عام و یا ملک دیگری بیفتد و موجب خسارت بدنی یا مالی شود را مورد تقنین قرار داده است.

در ماده ۵۱۶ قانون موصوف آمده است: «هرگاه کسی چیزی را در مکانی مانند دیوار یا بالکن ملک خود که قرار دادن اشیا در آن جایز است قرار دهد و در اثر حوادث پیش‌بینی نشده به معبر عام و یا ملک دیگری بیفتد و موجب صدمه یا خسارت شود ضمان منتفی است مگر آنکه آن را طوری گذاشته باشد که نوعاً مستعد صدمه یا خسارت باشد».

ماده ۵۱۶ قانون مجازات اسلامی دربردارنده نکات مهمی به شرح ذیل است:

- ۱- چیزی که در مکانی قرار می‌گیرد، باید قرار دادنش در آن مکان جایز باشد.
- ۲- در این ماده دیوار یا بالکن خصوصیت ندارد و به عنوان مثال ذکر شده است.
- ۳- حکم ماده مذکور صرفاً در مقام بیان ضمان و مسئول پرداخت خسارت و دیه است و در مواردی که شیء را طوری گذاشته باشد که نوعاً مستعد صدمه و خسارت است، از آنجایی که به رغم عمد

است و از نظر مطالبه خسارت و دیه، با عنایت به ذیل بند ۱۵ ماده ۵۵ قانون شهرداری مصوب ۱۳۳۴ با اصلاحات بعدی، هر گاه احراز شود شهرداری با وجود امکانات مادی از اجرای وظایف قانونی خود خودداری کند و قصور ورزد، بر اساس قواعد عام مسئولیت مدنی و مواد قانونی مرتبط نظیر مواد ۱ و ۱۱ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ و ماده ۲۹۵ و تبصره ۲ ماده ۵۱۴ قانون مجازات اسلامی می‌تواند در قبال خسارت وارد شده به مصدوم، مسئول واقع شود که تشخیص آن حسب مورد با مرجع قضایی رسیدگی کننده است.

گفتار سوم: حکم زیان ناشی از قرار دادن کالا در خارج مغازه یا توقف اتومبیل در مقابل منزل

در موارد بسیاری قراردادن کالا در خارج از مغازه یا توقف اتومبیل در مقابل منزل، به عرف و عادت تبدیل شده است و این عرف در موارد بسیاری جنایت یا خسارتی ایجاد می‌کند. مقنن در ماده ۵۱۵ قانون مجازات اسلامی به این موضوع پرداخته است. ماده ۵۱۵ قانون مذکور بیان می‌دارد: «هرگاه قرار دادن کالا در خارج مغازه یا توقف اتومبیل در مقابل منزل و امثال آن عرف و عادت شده باشد، گذارنده کالا یا متوقف‌کننده اتومبیل در صورت عدم منع قانونی و عریض بودن معبر و عدم ایجاد مزاحمت برای عابران ضامن زیان‌های وارده نیست».

ماده ۵۱۵ قانون موصوف با تجميع چند شرط، واردکننده ضرر را ضامن خسارت‌های وارده نمی‌داند:

نخست، قرار دادن کالا در خارج از مغازه و امثال آن، منطبق با عرف و عادت باشد؛

تبصره ۲- افراد یا دستگاه‌هایی که مسئولیت اصلاح یا رفع آثار این‌گونه حوادث را بر عهده دارند، در صورت تقصیر یا قصور قابل استناد در انجام وظیفه، ضامن می‌باشند.

پیرامون این ماده، توجه به نکات ذیل قابل توجه است:

۱- این ماده در مقام بیان آن است که هرگاه در اثر علل قهری آسیبی متوجه شخصی شود ضمان منتفی است و شخصی اعم از حقیقی یا حقوقی و یا بیت‌المال ضامن نخواهد بود؛ لیکن چنانچه باریزش کوه‌سنگی در وسط جاده قرار گیرد و شخصی بدون جهت، جای آن سنگ را تغییر دهد و در جایی قرار دهد که از نظر خطرآفرینی مانند جای قبلی آن سنگ باشد، در این صورت کسی که سنگ را گذاشته است ضامن است.

۲- تبصره ۲ این ماده به نوعی بیانگر موضوع ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی^(۲) است.

۳- از مهمترین مواردی که امروزه دارای مصداق فراوان است این است که چنانچه شخصی توسط سگ‌های ولگرد و بدون صاحب در سطح شهر مورد حمله قرار گیرد و آسیب ببیند، آیا موضوع دارای وصف کیفری است؟ در صورت نداشتن وصف کیفری، آیا زیان دیده باید دادخواست ضرروزیان، تقدیم کند و مسئولیت پرداخت دیه به عهده چه کسی است؟ که به نظر می‌رسد در عرف منظور از سگ ولگرد سگی است که فاقد صاحب باشد؛ بنابراین در فرض سؤال که چنین سگی در داخل شهر شخصی را مصدوم نموده باشد، مورد مذکور فاقد عنوان مجرمانه خاصی

مقرراتی که در استحکام بنا و ایمنی لازم است احداث نماید لکن به علت حوادث پیش بینی نشده مانند زلزله یا سیل سقوط کند و موجب آسیب گردد، ضامن نیست و چنانچه دیوار یا بنا را به سمت ملک خود احداث نماید که اگر سقوط کند طبعاً در ملک خود سقوط می کند لکن اتفاقاً به سمت دیگری سقوط نماید و موجب آسیب گردد، ضامن نیست.

در خصوص این ماده قانونی باید گفت طبق مواد ۳۰ و ۳۱ قانون مدنی، هر مالکی نسبت به مایملک خود حق هرگونه تصرف و انتفاع دارد ولی حسب ماده ۳۳۳ همان قانون و مواد ۵۱۷ و ۵۱۸ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) چنانچه مالک با عدم رعایت نکات ایمنی و ضوابط فنی سبب ورود ضرر به همسایه شود، دادگاه با احراز ورود خسارت و رابطه علیت بین تقصیر و فعل زیان بار می تواند مالک ملک مجاور را به رفع ضرر و غرامات محکوم کند. همچنین در ماده ۵۱۹ قانون مجازات اسلامی آمده است: «هرگاه دیوار یا بنایی که بر پایه استوار و غیر متمایل احداث شده است در معرض ریزش قرار گیرد یا متمایل به سقوط به سمت ملک دیگری یا معبر گردد اگر قبل از آنکه مالک تمکن اصلاح یا خراب کردن آن را پیدا کند ساقط شود و موجب آسیب گردد، ضامن منتفی است مشروط به آنکه به نحو مقتضی افراد در معرض آسیب را از وجود خطر آگاه کرده باشد. چنانچه مالک با وجود تمکن از اصلاح یا رفع یا آگاه سازی و جلوگیری از وقوع آسیب سهل انگاری نماید ضامن است.

ماده ۵۲۱ بیان می دارد: «هرگاه شخصی در ملک خود یا مکان مجاز دیگری آتشی روشن کند و بداند که به جایی سرایت نمی کند و غالباً نیز سرایت نکند لکن اتفاقاً به جایی دیگر سرایت نماید و موجب خسارت و صدمه گردد ضامن ثابت نیست و در غیر این صورت ضامن است.»

در خصوص این ماده قانونی نکاتی به شرح زیر قابل توجه است:

۱- محتوای این ماده بر اساس عمومات از جمله قاعده تقصیر تنظیم شده و نیازی به نص خاص هم نبوده است. هر چند طبق مواد ۳۰ و ۳۱ قانون مدنی، هر مالکی نسبت به مایملک خود حق همه گونه تصرف و انتفاع را دارد، ولی حسب ماده ۳۳۳ همان قانون و مواد ۵۱۷ و ۵۱۸ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) چنانچه مالک با عدم رعایت نکات ایمنی و ضوابط فنی سبب ورود ضرر به همسایه شود، دادگاه با احراز ورود خسارت و رابطه علیت بین تقصیر و فعل زیان بار، می تواند مالک ملک مجاور را به رفع ضرر و غرامات محکوم کند.^(۵)

۲- احراز تقصیر بر عهده دادگاه است؛ لیکن با توجه به فنی بودن موضوع، در اکثر موارد اخذ نظر کارشناس ضروری است.

ماده ۵۱۸ قانون مجازات اسلامی نیز اشعار می دارد: «هرگاه شخصی بنا یا دیواری را بر پایه محکم و با رعایت

و قصد در نهادن شیء، نه قصد جنایت بر مجنی علیه را داشته باشد و نه از رفتار خود چنین نتیجه ای را منظور کند، رفتار ارتكابی ماهیتاً خطای محض است؛ لیکن قرار دادن آن شیء به نحوی که نوعاً موجب خسارت می شود به رغم فقدان عمد، به واسطه عمد احتمالی و تقصیر مرتکب، از مصادیق بند «ب» ماده ۲۹۱ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)^(۶) جنایت مبتنی بر تقصیر است.^(۴)

گفتار پنجم: حکم خسارت ناشی از احداث بنا در محل مجاز و با رعایت مقررات

مسئولیت ناشی از ساخت و ساز و تأثیر رعایت و یا عدم رعایت اصول و مقررات حاکم بر آن و ضوابط ایمنی و فنی از قبیل استحکام بنا از موضوعات مبتلا به و پرکاربرد است که پرونده های قضایی متعددی نیز در این خصوص وجود دارد. مقنن در مواد ۵۱۷ الی ۵۲۰ قانون مجازات اسلامی به این موضوع پرداخته است.

در ماده ۵۱۷ قانون مجازات اسلامی آمده است: «اگر مالک یا کسی که عهده دار احداث ملکی است بنایی را به نحو مجاز بسازد یا بالکن و مانند آن را با رعایت نکات ایمنی و ضوابط فنی که در استحکام بنا لازم است در محل مجاز احداث کند و اتفاقاً موجب آسیب یا خسارت گردد ضامن نیست.

تبصره- اگر عمل غیرمجاز به گونه ای باشد که نتوان آن را به مالک مستند نمود مانند آنکه مستند به مهندسان ذی ربط ساختمان باشد ضامن از مالک منتفی و کسی که عمل مذکور مستند به اوست ضامن است.»

نخست، علم به اینکه آتش سرایت نمی‌کند؛

دوم، غالباً و نوعاً آتش سرایت نکند. ۳- مقصود از «اتفاقاً» آن است که سرایت آتش را نتوان به بی‌مبالاتی و عدم مواظبت آتش‌افروز منسوب کرد؛ زیرا برای تحقق تسبیب کافی است که سرایت ناشی از تقصیر وی باشد.^(۸)

۴- به عنوان نمونه شخصی در روستا بدون رعایت ضوابط اقدام به آتش زدن زباله‌های خود در معبر عام می‌کند و از لحاظ دستورالعمل‌های دهیاری، آتش زدن آشغال‌ها در معبرهای عمومی ممنوع است. پیرمردی سوار بر حیوان از کنار آتش‌ها عبور می‌کند؛ در حالی که بار خورجین روی حیوان حامل دو گالن نفت است که یکی از گالن‌ها سوراخ بوده و نفت از آن سرازیر است. در اثر ریختن نفت از خورجین بر روی آتش، آتش سرایت کرده و خورجین و حیوان و نیز راکب حیوان در حریق گرفتار می‌شوند و شخص راکب بر اثر شدت سوختگی فوت می‌کند. آیا دیه شخص متوفی بر عهده روشن‌کننده آتش است؛ یا به علت سهل‌انگاری متوفی، خونس هدر است و یا اینکه بالسویه هر کدام ضامن هستند؟ در این خصوص به نظر می‌رسد از ماده ۵۲۱ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) و عبارت «و در غیر این صورت ضامن است» استنباط می‌شود که عدم ضمان آتش‌افروز مشروط به اجتماع چند شرط به این شرح است:

نخست، آتش در جایی که افروختن جایز است و موجب صدمه و اضرار به غیر نمی‌شود افروخته شده باشد؛ دوم، آتش‌افروز علم به عدم سرایت داشته باشد؛

داشت دخالت شخص ثالث بیشتر در مواردی اهمیت دارد که خطای خوانده و رابطه سببیت بین این خطا و خسارت ثابت شده است و او به منظور کاستن از مسئولیت خود ادعا می‌کند که تنها عامل ورود ضرر نبوده و خطای شخص ثالث نیز در این امر مؤثر بوده است.^(۹)

گفتار ششم: حکم خسارت ناشی از روشن کردن آتش در مکان مجاز

موضوع حریق ناشی از رفتار مجاز و غیرمجاز و ایجاد خسارت مالی و بدنی از موضوعات پرتکرار در بین پرونده‌های قضایی است که در ماده ۵۲۱ قانون مجازات اسلامی حکم این موضوع را معین نموده است.

ماده ۵۲۱ بیان می‌دارد: «هرگاه شخصی در ملک خود یا مکان مجاز دیگری آتشی روشن کند و بداند که به جایی سرایت نمی‌کند و غالباً نیز سرایت نکند لکن اتفاقاً به جایی دیگر سرایت نماید و موجب خسارت و صدمه گردد ضامن ثابت نیست و در غیر این صورت ضامن است.»

در خصوص ماده ۵۲۱ قانون مجازات اسلامی نکاتی به شرح ذیل قابل توجه است:

۱- مبنای این ماده عمومات ضمان و از جمله منع تعدی به ملک غیر است و بر همین اساس مقرر می‌دارد: «هرگاه شخصی در ملک خود یا مکان مجاز دیگر»؛ بنابراین چنانچه این رفتار در ملک دیگری اتفاق بیفتد، قطعاً مرتکب به لحاظ ارتکاب سبب عدوانی ضامن خواهد بود.

۲- چنانچه آتش را در ملک خود روشن کند، با تحقق دو شرط ضامن نخواهد بود:

تبصره- هرگاه دیوار یا بنایی که ساقط شده متعلق به صغیر یا مجنون باشد ولی او ضامن است و اگر بنای مذکور از بناهای عمومی و دولتی باشد، متولی و مسئول آن ضامن است.»

دو نکته در خصوص ماده ۵۱۹ قانون مجازات اسلامی قابل توجه است:

۱- در این ماده ساختن دیوار همراه با تقصیر و عدوان نیست؛ لیکن چون پرهیز از ایجاد خطر برای دیگران یک تکلیف اجتماعی است، نادیده گرفتن آن موجب مسئولیت است و اهمال مالک از جلوگیری از سقوط دیوار مشرف به خرابی به شرط امکان دفع خطر برای وی تقصیر است. لذا مقصود از «تمکن اصلاح» این است که انسانی متعارف در آن شرایط توان اصلاح و دوری از خطر را نداشته باشد.^(۱۰)

۲- برای صدور حکم به ضمان ضرورت دارد که:

نخست، تمکن بر اصلاح و به عبارتی قدرت بر اصلاح و یا خراب کردن احراز شود؛

دوم، علم و آگاهی شخص به در معرض ریزش قرار گرفتن یا متمایل به سقوط شدن احراز شود؛

سوم، عدم اقدام به آگاهی و دادن هشدار به دیگران اثبات شود؛

چهارم، رابطه علیت احراز شود؛ بنابراین با احراز موارد پیشین تقصیر مرتکب محرز است و ضامن خواهد بود.

ماده ۵۲۰ قانون مجازات اسلامی نیز مقرر می‌دارد: «هرگاه شخصی دیوار یا بنای دیگری را بدون اذن او متمایل به سقوط نماید، عهده‌دار صدمه و خسارت ناشی از سقوط آن است.» در خصوص ماده موصوف باید توجه

سوم، آتش به نحوی باشد که با توجه به میزان مواد اشتعال آور و مکان اشتعال، به دلالت عرف نوعاً سرایت نمی‌کند؛

چهارم، با رعایت شرایط، سرایت آتش به واسطه عاملی غیرانسانی و ناشی از عواملی که خارج از اراده مرتکب بوده و قابل پیش‌بینی نبوده، به‌طور تصادفی باشد. بنابراین در فرض سؤال، چنانچه راکب با فاصله متعارف از کنار آتش عبور کرده باشد ولی ناگهان و به‌طور اتفاقی یا بر اثر رفتار آتش‌افروز آتش شعله‌ور شود و به راکب سرایت کند؛ و یا در فرضی که معبر وسعت لازم را ندارد و مجنی‌علیه به ناچار از نزدیک آتش عبور کرده و متوجه ریختن نفت نیز نبوده است، شخصی که زباله‌ها را آتش زده نسبت به خساراتی که وارد می‌کند ضامن است؛ زیرا:

اولاً، در معبر عام و محل عبور مردم اقدام به آتش زدن زباله‌ها کرده است و با عنایت به عبارت «هرگاه شخصی در ملک خود یا مکان مجاز دیگری» در ماده مذکور، آتش زدن زباله‌ها در معبر عمومی غیرمجاز و خلاف قانون بوده است؛ ثانیاً، این اقدام خلاف دستورالعمل‌های دهیاری بوده و نشان می‌دهد که از جهت عرف روستا نیز عمل وی غیرمجاز تلقی می‌شود؛

ثالثاً، معبر وسعت لازم را برای عبور نداشته است.

در فرضی که متوفی از سوراخ بودن گالن و ریختن نفت از خورجین مطلع بوده و این احتمال را می‌داده که اگر از کنار آتش عبور کند خورجین و گالن نفت آتش خواهد گرفت و با اینکه می‌توانسته از گذشتن از آن معبر اجتناب کند، باز با آگاهی و اراده از آنجا عبور کرده است، عرف مجنی‌علیه را مقصر می‌داند که بر علیه خود اقدام کرده است؛ به عبارت دیگر، مجنی‌علیه با مباشرت خود در این عمل، موجب حذف نقش سبب در جنایت و حذف رابطه علیت بین فعل مسبب و نتیجه شده است و به همین دلیل مسئولیت مرتکب مرتفع می‌شود. تبیین پیش‌گفته مستند به ملاک ماده ۵۰۷ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) است که وفق آن، کندن گودال موضوعیتی ندارد و از این ماده می‌توان این قاعده عمومی را استخراج کرد که اگر بین فعل زیان‌بار مسبب و نتیجه حاصله رابطه علیت برقرار باشد، اصل بر ضمان مرتکب فعل زیان‌بار است؛ مگر آنکه فرد آسیب‌دیده با وجود علم و امکان اجتناب از حادثه، از روی عمد خود را در معرض زیان قرار دهد؛ که در این صورت با

توضیح و علتی که بیان شد، آسیب‌دیده ضامن اقدام خویش خواهد بود. همچنین با عنایت به ماده ۵۳۷ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) اگر آسیب‌دیده نسبت به اصل وقوع حادثه علم و عمد نداشته، اما می‌توانسته از سرایت آتش به خود جلوگیری کند، مرتکب به اصل حادثه ضامن است ولی نسبت به سرایت آن ضامن نیست.

فرض دیگر جایی است که مجنی‌علیه از سوراخ بودن گالن و آغشته شدن خورجین به نفت و ریختن آن اطلاع داشته؛ لیکن از روی سهل‌انگاری و بی‌احتیاطی از نزدیک آتش عبور کند و اقدام به تعویض گالن یا خورجین نکند و هرچند احتمال سرایت آتش عرفاً قابل تصور و پیشگیری بوده، ولی مجنی‌علیه به این موضوع توجهی نداشته و از کنار آتش عبور کرده است. در چنین شرایطی حادثه زیان‌بار به سهل‌انگاری و تقصیر آتش‌افروز و مجنی‌علیه مستند است و با عنایت به ماده ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) ضمان بالسویه بین آنان تقسیم شود؛ زیرا آتش‌افروز نیز آتش را در مکان غیرمجاز و معبر عمومی و بدون رعایت موارد احتیاط روشن کرده است.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- کاتوزیان، ناصر، الزامات خارج از قرارداد، ضمان قهری، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ پنجم، ۱۳۸۵، صفحه ۴۷۴
- ۲- ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲): «هرگاه کسی فعلی که انجام آن را بر عهده گرفته یا وظیفه خاصی را که قانون بر عهده او گذاشته است، ترک کند و به سبب آن جنایتی واقع شود، چنانچه توانایی انجام آن فعل را داشته باشد جنایت حاصل به او مستند می‌شود و حسب مورد عمدی، شبه عمدی یا خطای محض است، مانند اینکه مادر یا دایه‌ای که شیر دادن را بر عهده گرفته است، کودک را شیر نهد یا پزشک یا پرستار وظیفه قانونی خود را ترک کند».
- ۳- «جنایت در موارد زیر شبه‌عمدی محسوب می‌شود: الف- هرگاه مرتکب نسبت به مجنی‌علیه قصد رفتاری را داشته لکن قصد جنایت واقع شده یا نظیر آن را نداشته باشد و از مواردی که مشمول تعریف جنایات عمدی می‌گردد نباشد؛

- ب- هرگاه مرتکب، جهل به موضوع داشته باشد مانند آنکه جنایتی را با اعتقاد به اینکه موضوع رفتار وی شیء یا حیوان و یا افراد مشمول ماده (۳۰۲) این قانون است به مجنی‌علیه وارد کند، سپس خلاف آن معلوم گردد؛ پ- هرگاه جنایت به سبب تقصیر مرتکب واقع شود، مشروط بر اینکه جنایت واقع شده یا نظیر آن مشمول تعریف جنایت عمدی نباشد».
- ۴- شکری، رضا، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوق کنونی، تهران: نشر مهاجر، چاپ سوم، ۱۳۹۶، صفحه ۹۸۹
- ۵- نظریه مشورتی شماره ۷/۷۹۲ مورخ ۱۳۹۲/۴/۳۰ اداره حقوقی قوه قضاییه
- ۶- کاتوزیان، ناصر، ضمان قهری، پیشین، صفحه ۴۶۵
- ۷- کاتوزیان، ناصر، مسئولیت مدنی، تهران: انتشارات گنج دانش، چاپ نوزدهم، ۱۳۹۵، صفحه ۲۹۴
- ۸- کاتوزیان، ناصر، ضمان قهری، پیشین، صفحه ۴۶۷